

**ЗА СВЕТЦИТЕ – ПОКРОВИТЕЛИ НА СТОЛИЧНИЯ ТЪРНОВ
(ОПИТ ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА ЦЪРКВИТЕ,
В КОИТО СА СЕ ПАЗЕЛИ МОЩИТЕ ИМ)**

Йордан АЛЕКСИЕВ (Велико Търново)

*Радва се днес славният град Търнов
и призовава царстващият над градовете, като казва:
Радвай се с мене, майко на градовете,
защото ония, които ти отгледа,
с тях сега се славя аз,
че ги придобих за помощници и застъпници.
Наистина блажен съм аз сред градовете,
защото добри съкровища събрах –
честните мощи на светците,
чието застъпничество като притеждавам,
от всякакви беди се избавям...*

Служба за царица Теофана от патриарх Евтимий.

Непосредствено след освободителното движение на Асеновци и възобновяването на българската държава, в новата столица Търнов владетелите започнали да пренасят мощи на светци, за да утвърдят неговата „богоспасяемост“ за „трупането на благодат“. В агиографската и химографска книжнина има сигурни данни за времето, пътя и мястото, където са пазени мощите в столичния град, за съдбата им след падането на Търнов. В случаите, когато сведенията са непълни ще направя опит за локализиране на църквите.

В хронологически порядък в Търнов са били пренесени мощите:

св. Йоан (Иван) Рилски, от цар Иван Асен I през 1195 г.

св. Михаил воин от Потука, от цар Калоян

св. Йоан Поливотски, от цар Калоян

св. Иларион Мъгленски, от цар Калоян

св. Филотея, от цар Калоян

св. Параскева (Петка) Търновска, от цар Иван Асен II

св. Гавриил Лесновски, от цар Иван Асен II (?)

царица Теофана, от цар Иван Александър

Св. Иван Рилски. Сведения за живота и пренасяне на мощите на светеца в Търнов има в неговите жития.

1. „... И цар Иван Асен дойде в Средец, намери свети Иван, великия пустинник и възревнува на делата на древните царе, сиреч на цар Константин и на цар Петър. И вдигна тялото на всечестния и преподобния отец Иван, та го пренесе в град Търнов. И бе положен в създадения негов манастир в Трапезица“ (Проложно житие на Иван Рилски от Драгановия миней)¹.

2. „... И като изминаха 300 години, благоверният цар Асен се вдигна, дойде в Средец, взе мощите на светеца, пренесе ги в Загорие и ги положи в град Трапезица, като направи църква на негово име“ (Проложно житие на Иван Рилски от Норовия пролог)².

3. „... А самият благочестив цар Йоан побърза да стигне по-рано в царския град, та заповяда бързо да се строи църква в град Трапезица за полагаването на светеца... И щом разбра, че патриарх Василий с хората около него, които носеха преподобния, се е приближил, царят излезе сам да го посрещне на Окоп... Ковчегът на преподобния остана на Окоп 7 дни, докато църквата бъде направена. А когато беше завършена, те пренесоха и положиха с голяма почит светца и осветиха благолейно църквата в 6703 (= 1195) година“ (Проложно житие на Иван Рилски от Стишния пролог)³.

4. „... При преблагочестивия цар Асен, който в светото кръщение бе наречен Иван... Когато стигна до Средец и го подчини на властта си... той замисли добър замисъл – за по-голяма чест и утвърждаването на царството си да пренесе мощите на преподобния отец в своя преславен град Търнов... Дойде спешно в своя царски град и започна да изгражда църква на името на светеца в славния град Трапезица... И когато царят разбра, че патриархът е дошел, бързо излезе на мястото, наречено Кръстец, с целия си синклит. И като целуна с почитание мощите на светеца, задържа ги там да останат за 7 дни, докле беше доизградена църквата. И така щом я осветиха, с почит положиха в нея мощите на преподобния в 6703 година (= 1195), където лежат и до ден днешен...“ (Пространно житие на Иван Рилски от патриарх Евтимий)⁴.

5. „... Иван Асен пое властта над българското царство... Той дойде в Средец, та завзе и него... И понеже прояви голяма любов към светеца, пожела да го пренесе в царстващия град Търнов. Царят подготвяше там църква за светеца, в която го и положиха със слава...“ (Житие с малка похвала на Иван Рилски от Димитър Кантакузин)⁵.

Сведенията в житията на Рилския светец са категорични, че цар Иван Асен I построил нова църква на името на светеца на Трапезица. Докато се построи църквата мощите престояли седем дни на Кръстец, а според Проложното житие от Софийския пролог на Окоп.

В Проложното житие от Драгановия миней се посочва, че светецът „бе положен в създадения за него манастир“. Още Н. Мавродинов, използвайки сведенията от Житието на Рилския светец, допуска, че църквата на Иван Рилски е най-голямата църква на Трапезица (известна като № 8)⁶. Разглеждайки архитектурния ѝ план и строителна история той приема, че цар Иван Асен е построил малката (южна) църква, която приютила мощите на светеца. След не много време от тази църква била запазена само апсидата и южната стена, а северната и западната били съборени. От север била изградена още една едноапсидна църква (на мястото на съборената северна стена били поставени колони като местата на базите са запазени и сега). Новата църква вече с две апсиди е необичаен архитектурен план, което дало основание на Б. Филев да я нарече „двойната църква“, а Н. Мавродинов я определя като „църква с един кораб и крило“⁷. Още по-късно била изградена щерната по цялата дължина на северната стена, галериите от юг и запад и манастирските постройки. В църквата били запазени значителни останки от стенописната ѝ украса, описани и рисувани от В. Димов⁸. С цел да се изясни строителната история и архитектурният план на църквата бяха проведени археологически разкопки⁹. Хронологията на църквата и манастирските сгради, след разкопките е следната: I. малка (южна) църква построена през 1195 г., свързана с пренасяне на мощите; II. събаряне на северната и западна стена и изграждане на нова църква с тристенна апсида, долепена до първата; новата църква има две апсиди; III. изграждане на южната галерия с „крипта“ в източния край и оформяне на общ притвор; IV. изграждане на водохранилището (щерна) по дължината на северната стена на църквата, оформяне на Г-образна галерия от запад и югозапад и изграждане на манастирските постройки¹⁰. Изграждането на манастира може да бъде отнесено към средата на XIII в. Тази датировка се подкрепя от археологическия материал¹¹ и сведенията в Проложното житие от Драгановия миней. Вероятно манастирът (или само църквата) е съществувал до 1469 година, когато мощите били пренесени в Рилския манастир.

Сведения за пренасяне на мощите от Търнов в Рилския манастир има в „Житие с малка похвала на Иван Рилски“ от Димитър Кантакузин и „Разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир“ от Владислав Граматик.

1. „... след изминаването на много години, когато и Търнов е завзет, мощите на блажения Иван, които някак скромно и по силата на случая лежах там, все повече се предаваха в дълбините на почтена забрава...“ и след като взели писмена заповед „за съдията в град Търново, която по-веляваше да се даде без каквото и да било прекословие тялото на блажения“ делегацията пристигнала в Търнов (Житие с малка похвала на Иван

Рилски от Димитър Кантакузин)¹². Значително по-богат на информация е Разказа на Владислав Граматик.

2. „... за чудотворния ковчег на преподобния: че дори още лежал [от много години] в търновската епископия [покрыт някак и неизвестен] и че [напълно] бил достъпен в това време за външните [... Когато пристигнаха пратениците в царствения български град Търново], настаниха се вече да живеят там, гдето светецът живееше... оттам всички вкупом отидоха в манастира, внесоха светеца в църквата с големи почести и псалмопения го положиха на мястото, което беше предварително подготвено за него в нея в 6877 (= 1469) година, индикт втори, 30 юни“ (Разказ за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир от Владислав Граматик)¹³. Искам да отбележа и откъса от Разказа свидетелство за историческа памет у българите: „... откакто бидоха пренесени свещените мощи на светеца от Средечката митрополия в Търново от българския цар Асен до тази година има 274 години“¹⁴.

Михаил воин от Потука

Според Проложното житие на светеца: „... когато царуваше великият цар Калоян и превзе Потука, той пренесе Свети Михаил. Чувайки за това патриарх Василий излезе с целия клир и с болярите със свещи и кадила да посрещне светеца. Цар Калоян и патриархът взеха светеца, внесоха го в богоспасяемия Царевград Търнов и го положиха във великата патриаршеска църква „Свето Възнесение“ в нов ковчег“ (Проложно житие на Михаил от Потука (Михаил воин)¹⁵.

Сведенията от Проложното житие на Михаил воин сочат, че мощите на светеца се пазели в Патриаршеската църква¹⁶ до падането на Търнов. Не е известна съдбата им след падането на столичния град. Според една легенда главата на Михаил воин се намирала в книгохранилницата на митрополитската църква „Свети апостоли Петър и Павел“. Там през 1843 г. я видял П. Р. Славейков¹⁷. С основание можем да допуснем, че след превземането на Царевец и патриаршеската църква скъпите реликви, сред които безспорно е била и раклата с мощите на Михаил воин са пренесени в църквата „Св. апостоли Петър и Павел“, където се установява и последният търновски патриарх св. Евтимий.

Св. Йоан Поливотски

В Похвалното слово, написано от патриарх Евтимий, научаваме, че мощите му били пренесени от „многославният Калоян, българският цар“, който се „опълчил срещу гръцката държава. И всичките им градове поплени и разруши: цялата им земя завладя – чак до Драч. И не само оная земя, която завладя брат му по плът, стария Асен, но и повече от него. Тогава беше 6712 (= 1204) година. В същото време намери там мощите на светия и блажен Йоан и честно ги пренесе от Месина в своя славен

град Търново¹⁸. По-нататък в Похвалното слово се съобщава, че когато заел търновския престол Иван Асен, син на стария Асен „благovernната му царица Анна основа манастир за иноци, посветен на светите и всехвални върховни апостоли и в него положи всечетните мощи на блажения Йоан“¹⁹. За изграждането на църквата „Св. апостоли Петър и Павел“, която се намира на левия бряг на река Янтра, в северното подножие на Царевец, напоследък все по-аргументирано се налага тезата, че то се отнася към царуването на Калоян. Посвещението на църквата на върховните апостоли е своеобразна материализирана „гаранция“ за спазване на сключената през 1204 г. уния с римската църква²⁰. По-късно (при цар Иван Асен) царица Анна изгражда манастир. След падането на столичния Търнов църквата продължава съществуването си – за кратко в нея остава патриарх Евтимий, а след това тя е митрополитска църква. Според легендата и спомена на П. Р. Славейков в нея е пренесена главата от мощите на св. Михаил воин. Логично е да се допусне, че и мощите на св. Йоан Поливотски са останали в нея.

Св. Иларион Мъгленски

1. Пространно житие на Иларион Мъгленски от патриарх Евтимий.

„... Тогава преблагочестивият цар Калоян владееше българският скиптър. Той с много усърдие и с голяма почит взе мощите на преподобния Иларион и с кадила и аромати ги пренесе в своя славен град Търнов... Като чу патриархът, излезе с целия си клир със свеци и кадила да посрещне светеца. Усърдно целуна мощите на Христовия йерарх, обля ги с много сълзи и ги положи в честната и славна църква „Св. 40 великомъченици“, те лежат там и днес...“²¹. Още Йордан Иванов обръща внимание, че „у Евтимия е допусната една грешка, че уж при Калояна били поставени мощите на светеца в църквата Св. Четиридесет...“²². Спорът за изграждането на църквата „Св. четиридесет мъченици“ се поднови след 1972 г., когато в източната част на северната галерия на църквата бе разкрит гроб № 39 с пръстен-печат „КАЛОЯНОВ ПРЪСТЕН“²³.

2. Проложен разказ за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски.

„... Докато царуваше българският цар Калоян, братът на стария цар Асен, след като завладя гръцката земя ... и стигна в Мъгленския град остана тук сто дни... И като го внесоха положиха го в богоутвърдения и богопазения град Търнов на 21 ден на месец октомври (1205 г. – б. м.)... И когато изминаха много години и времена новият цар Иван Асен, синът на стария цар Асен, прие скиптѐра на царството... И този цар Иван Асен си благоизволи да изгради църква на името на светите четиридесет мъченици и добропобедници. А щом църквата бе изградена и благолепно украсена, в нея бе внесен ковчегът с тялото на преблагения свети Иларион...“²⁴. Мощите на Иларион Мъгленски се пазили в известната тър-

новска църква до падането на столичния град. Сведения за съдбата на мощите има в:

1. Кратка византийска хроника: „През 6901 (= 1393) султан Илдъръм Баязид потегли на война и завладя Търново и Загория и намери там тялото (мощите) на св. Иларион Чудотворец, епископът на Мъглен, и го подари на господин Константин, който седеше в Жиглово, и той го отнесе в светия манастир на таксиарха Сарандапор...“²⁵. От Кратката византийска хроника научаваме, че мощите на Мъгленския светец са дадени на лоялния османски васал Константин Деянов, владетел на Велбъжд и българските земи в Северна Македония. Както отбелязва Й. Андреев „мощите на прочутия български светец са представлявали част от наградата, с която султанът възнаградил верния си васал“²⁶.

Независимо от даряването на мощите на Иларион Мъгленски на Константин Деянов още при падането на столичния град (1393 г.) търновското население продължило да вярва в чудесата, които ставали в търновската църква. С тях се обяснява и събарянето на минарето на превърнатата в джамия църква²⁷.

Света Филотея

Според житието на светицата, написано от патриарх Евтимий, научаваме, че мощите ѝ са пренесени от „преблагочестивия и преславния цар Калоян“ и „като взеха веднага тялото, пренесоха го в славния град Търнов и го положиха в църквата на пречистата Богородица, истинната божия майка и приснодева Мария, наречена Темнишка, където лежи и до днес...“²⁸.

В случая става дума за църквата и изградения по-късно към нея манастир „Света Богородица Темнишка“, която се намира на левия бряг на Янтра, северно от „Св. 40 мъченици“ и недалеко от църквата „Св. апостоли Петър и Павел“. Навярно върху нейните разрушения е изградена в ново време църквата „Успение на пресвета Богородица“²⁹. За съдбата на мощите след падането на Търнов има сведения в „Похвално слово за Филотея“ от видинския митрополит Йоасаф Бдински: „... дойде до слуха на наше смирение и на благочестивия ми цар, че всесветото, честно и мироблагоуханно тяло на преподобната Филотея сияе в един от манастирите на владичицата и божия майка като озари с лъчите на целебните си дарове... да се пренесат мощите на тебе, преподобна и още и на вечно-помнимата и всесвета преподобна Петка, а още и на триблаженната царица Теофана“³⁰.

Мощите на трите светици били дадени на видинския „млад цар“ Константин, син и съвладетел на Иван Срацимир и пренесени в неговата столица Бдин³¹ през 1394 година.

Света Параскева (Петка) Търновска

1. Пространно житие на Петка Търновска от патриарх Евтимий.

„... По това време благочестивият български цар Иван Асен, син на стария цар Асен, светло, открито и твърдо запази благочестието... Докато така той завладяваше и покоряваше всичко, до него достигна славата на преподобната... И веднага изпрати там с голяма почит всеосвещения Марко, митрополита на Преслав Велики, та да пренесе тялото на преподобната от Епиват в славния град Търнов... Щом благочестивият цар Иван Асен се научи, излезе от града с майка си царица Елена, със своята царица Ана и с всичките си велможи. С тях беше и всечестният патриарх кир Василие с целия духовен клир и неизброимо множество хора. Царят и всички с него излязоха пешком на четири поприща от града да посрещнат с много почит преподобната; на ръце я поеха тържествено, от душа и все сърце я целуваха с обич. Пренесоха я и я положиха в царската църква (под. мое – Й. Ал.)“³².

2. Летописен разказ от времето на цар Иван II Асен.

„... Възложи бог на сърцето на благоверния и благочестив и богобоязлив наш цар, владеещия цялата българска земя Иван, Новия Асен, син на предишния Асен Стария, да измоли светата преподобна Петка... И нареди с голяма почит да пренесат тялото ѝ от Каликратия в неговия преславен град Търново... Нейното посрещане от царя и подчинените на властта му беше величествено. И така със слава и голяма почит, с радост и веселие я положи в своята църква (под. мое – Й. Ал.)“³³. Коя е „царската/своята църква“, в която са били мощите на прочутата търновска светица? Първите изследователи на старата столица приемат, че църквата „Света Петка“ се намира северно от двореца, и върху нейните разрушения е построена джамията на Царевец през 1435 година³⁴. По-късно, при разкопките на царския дворец се приема, че църквата в двореца е посветена на св. Петка³⁵. По-късно Я. Николова приема, че църквата, в която са били мощите на света Петка „трябва да търсим извън двореца, в северна посока“³⁶. С. Георгиева и Кл. Иванова приемат, че „царската църква“ е църквата „Св. четиридесет мъченици“³⁷. Очертават се четири становища: 1) „царската/своята“ църква е дворцовата църква; 2) че тя е църквата „Свети четиридесет мъченици“; 3) църквата е на Царевец, но извън двореца: а) под основите на джамията; б) извън двореца в северна посока³⁸. Като доразвивам писаното от Я. Николова и Н. Ангелов съм склонен да приема, че църквата, в която са били мощите на прочутата търновска светица се намирили в малката църква на дворцовия площад³⁸. Голямата популярност на света Петка е засвидетелствана и в междудържавни документи от времето на цар Иван Александър: „... и се заклева моето царство в Бога Отец и Дева Мария, и в светия животворен кръст, и в Света Петка Търновска“ (Договор на цар Иван Александър с Вене-

ция от 1347 г.; под. мое – Й. Ал.)³⁹ и „... В името на Христа – амин. 1352, ден 4, октомври в Никопол. Иван Александър, по божия милост цар на Загора, на българите и гърците... моето царство обещава и се заклева във великославния Христос и Дева Мария, и Света Петка Търновска“ (Писмо-грамота на цар Иван Александър до венецианския дож Андрей Дондало; под. мое – Й. Ал.)⁴⁰. След падането на столичния град мощите на света Петка били „измолени“ от царя, „който царства над града Бдин на река Истър“. „Тялото било „положено в светата църква в дома им“ (Разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска във Видин и Белград от Григорий Цамблак; под. мое – Й. Ал.)⁴¹.

Свети Гавриил Лесновски

1. „... И след дълго време мощите му бяха пренесени в българския град Търнов и бяха положени на Трапезица в „светите апостоли“, където лежат и до днес...“ (Проложно житие на Гавриил Лесновски)⁴².

2. „... Поради дяволска завист някой си турски цар, Амурат от Шам, вдигна бран срещу сърбите с триста хиляди войници. Като разбра това, българският патриарх в град Търново побоя се от пожар [в манастира], дойде, взе мощите на преподобния, пренесе ги и ги положи в Трапезица, в църквата „Свети апостоли“, където лежат и до ден днешен...“ (Народно житие на Гавриил Лесновски)⁴³. Сведенията и от двете жития на Гавриил Лесновски са категорични, че мощите на светеца са били на Трапезица в църквата „Свети апостоли“. Необясним е фактът, че „пренасянето на мощите не оставя никакви следи в търновската агиография и химонография нито през XIII в., нито по-късно“⁴⁴. Коя от седемнадесетте църкви на Трапезица е „Свети апостоли“, приютила мощите на Гавриил Лесновски? Още при разкопаването на първата църква на Трапезица през 1879 г. от д-р Васил Берон той допусна, че тя е църквата „Свети апостоли“⁴⁵. По-късно Васил Димов, който обнародва всички църкви на Трапезица, включително и разкопаните от Жорж Съор през 1900 г., приема мнението на Берон. Той отбелязва, че „големината на гробницата, декоративните ѝ украси, съществуването у народа предание за църквата „Свети апостоли“ (в която се погребвали български царе) и най-послед писаното от патриарха Евтимия, в житието на св. Ив. Рилски как мощите на последния били пренесени на Трапезица и посветена на светеца – всички тези обстоятелства дават основание на д-р Берон да предполага, че тази църквица е самата „Св. апостоли“⁴⁶. Д-р Берон и В. Димов отбелязват, че при „разкопките и дълго време след тях в стената на тоя (северен вход – б. м., Й. Ал.) вдясно стоял зазидан камък със скулптиран образ на св. Архангел Михаил. Той бил изобразен прав с разперени крила и с дясната ръка облегал о меч“⁴⁷. Наличието на скулптурен образ на архангел Михаил ме кара да приема, че е много по-вероятно църквата да е била наречена на негово име или „Архангели“ на името Гавриил и Ми-

хаил. Според мен, е безспорно, че църквата „Свети апостоли“ се е намирала на Трапезица, но няма достатъчно данни да приемем, че тази църква е № 2. Няма сигурни данни и за времето, когато мощите са пренесени в Търнов. Едни приемат, че то е станало при царуването на Иван Асен II⁴⁸, други – при цар Иван Александър към средата на XIV в.⁴⁹ Няма сведения и за съдбата на мощите след падането на Търнов.

Царица Теофана. Има само косвени сведения в Службата за светлицата, написана от Патриарх Евтимий и „Похвално слово за Филотея“ от Йоасаф Бдински.

„... Радва се днес славният сред градовете Търнов и светло празнува паметта ти, пречестна и на ковчега с мощите ти се покланя“ (Служба за царица Теофана. Служба, която се пее на 16 ден на декември за светата и славна царица Теофана)⁵⁰.

Както отбелязва Кл. Иванова, в Цариград мощите ѝ се пазели в църквата „Всички светии“, към която по-късно бил създаден манастир. Не е известно кога и по какъв повод мощите ѝ (или част от тях) били пренесени в българската столица. Безспорно е, че мощите на царица Теофана се включват към групата на светци-покровители на „славният сред градовете Търнов“⁵¹. Д. Ангелов допуска, че мощите са пренесени към средата на XIV в. от цар Иван Александър⁵². За нея Патриарх Евтимий написва служба. Не се знае в коя от търновските църкви се пазели мощите ѝ. Косвени данни има в „Похвално слово за Филотея“: „... след като измина много време (от пренасяне мощите на Филотея от цар Калоян – б. м., Й. Ал.), в 6902 (= 1394), пак трети индикт ... да се пренесат мощите на тебе; преподобна (Филотейо – б. м., Й. Ал.), вечно помнимата и всесвета Петка, и на тебе триблажена царица Теофана“ (Похвално слово за Филотея от Йоасаф Бдински)⁵³ дава основание да се допусне, че мощите ѝ са били пренесени и пазени в столичния Търнов в манастирската църква „Света Богородица Темнишка“⁵⁴ (заедно с мощите на света Филотея). След падането на Търнов, през 1394 г. те, заедно с мощите на св. Филотея и света Петка, били пренесени в Бдин. По-късно те били пренесени в Белград, където остават до 1521 г., когато са „върнати“ в Цариград.

БЕЛЕЖКИ

¹ Стара българска литература. 4. Житиеписни творби, С., 1986, с. 131.

² Пак там, с. 132.

³ Пак там, с. 134.

⁴ Пак там, с. 147–148.

⁵ Пак там, с. 157.

⁶ Мавродинов, Н. Старобългарското изкуство XI–XIII в. С., 1966, с. 89–90; Еднокорабната и кръстовидна църква по българските земи до края на XIV в. С., 1931, с. 55–57.

⁷ Мавродинов, Н. Еднокорабната..., с. 55–57.

⁸ Димов, В. Разкопките на Трапезица в Търново. ИБАД, V, С., 1915, с. 130–137.

⁹ Разкопките се проведоха под ръководството на Й. Алексиев и Р. Анчева.

¹⁰ За резултатите от разкопките авторът е подготвил отделна статия.

¹¹ На първо място трябва да отбележа керамичните фрагменти, включени в обмазването на вътрешните стени на шьрната, които имат белези, характерни за керамиката от края на XII – първата половина на XIII в. За тях и останалия археологически материал по-подробно в подготвяната публикация за църква № 8.

¹² Стара българска литература. 4. Житиенписни творби, С., 1986, с. 160–161.

¹³ Пак там, с. 386–391.

¹⁴ Пак там.

Основателен е въпросът дали мощите на Рилския светец са пренесени през 1469 от неговата църква на Трапезица, или са били в някоя друга търновска църква (какво точно значи „търновската архиепископия“?). Още П. Р. Славейков споме-нава, че „според свидетелството на патриарха Евтимия, цар Иван Асен I на 1195 направил на Трапезица църква на св. Йоан Рилский, дето се покоили мощите на преподобний отец, току до нея имало черква на св. Апостоли, дето се пастрили останките на св. Гаврил Лясковски (по свидетелството на Голубинский). Според тези две свидетелства пада заключението, основано на преданието, че мощите на св. Йоан Рилский почивали в черквичата, за която преданието казва, че била на изток от митрополитский днес храм св. Апостолов, дето извън оградата на Митрополията се виждат зидове, врасли в земята, за които казват да са от църква, но както се вижда твърде малка. Сведенията за черквата на св. Йоан Рилский, дето почивали мощите му до друга черква св. Апостолов, може да са послужили за повод на това предание. Но това ражда въпроса как трябва да се мисли за палатите и черквите на Трапевиц; дали не са разрушени и разорени по време во времето на превзятието, което не може да се приеме, ако положим, че мощите на св. Йоан Рилски са почивали в черквата на Трапеев до пренасянето си, което е било няколко десетки години след превземането на Търново. Търново паднало в 1393, а пренасянето на мощите [на] св. Йоана било в 1469 г. Може да се предполага, че при разорението на черквите и палатите на Трапеев, мощите са запазени в патриаршеската или архиепископската, а после митрополитска черква, което се потвърждава и от разказа на Владислава Граматика за пренасянето на мощите [на] св. Йов[ана], че протопопът на Филипопол, както и пратените нарочно от манастира монаси видели мощите в архиепископската черкова, която по това време не е била освен митрополитската. Така може да се съгласи преданието с разказа Владиславов. И разорението на палатите и черквите на Трапеев може да се полага при превземането на града от турците“ (П. Р. Славейков, Съчинения (в осем тома), 4, С., 1979, с. 238). Анализът на сведенията, според мен, сочи, че мощите на Иван Рилски са били в неговата църква на Трапезица и оттам пренесени в Рилския манастир. Ако те бяха в „митрополитската“ (= църквата „Св. апостоли Петър и Павел“ или в близката до нея църква, която преданието нарича „Св. Иван Рилски“, те едва ли щяха да се предадат „в дълбините на почтена забрава“. От друга стра-

на, в „Житие с малка похвала на Иван Рилски от Димитър Кантакузин“ при изреча „Но мощите на светеца ги държеше град Търнов“ (СБЛ, с. 159) в полето от ръката на Владислав Граматик е написано „Знае се, че мощите на светеца не са били в самия Търнов, а са лежали в съседния до него славен град Трапезица“ (пак там, с. 561).

Известно е, че след завръщането на мощите от Острогом през 1187 година, в Средец те са били положени в църква, посветена на неговото име: „... и направи църква на негово име, и тук положи мощите му“ (Проложно житие на Иван Рилски от Норовия пролог, СБЛ, с. 132); „... и така бе положен в светата си църква в 6695 (= 1187) индикт пети“ (Проложно житие от стишния пролог, СБЛ, л. 133); „... и пак с велика чест ги върна в Средец, та ги положи в църквата, съградена в негово име...“ (Пространно житие на Иван Рилски от патриарх Евтимий, СБЛ, с. 147), а в „Разказа“ на Владислав Граматик е отбелязано, че мощите са пренесени от Средецката митрополия“.

За съществуване на църква на Трапезица, посветена на светите Апостоли, научаваме от Проложното житие на Гавриил Лесновски: мощите му бяха пренесени в българския град Търнов и бяха положени на Трапезица в „Светите Апостоли“ (СБЛ, с. 171) и Народно житие на Гавриил Лесновски „... пренесе ги и ги положи в Трапезица, в църквата „Свети апостоли“ (СБЛ, с. 175). За мястото на тази църква вж. по-долу.

¹⁵ СБЛ, 4, с. 220.

¹⁶ За строителната история на патриаршеската църква вж. **Н. Ангелов**. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII–XIV в. (= Царевград Търнов, 3), С., 1980 и рецензията ми в Археология, 1981, № 4, с. 63–67.

¹⁷ **Славейков, П. Р.** Съчинения (в осем тома), 4, С., 1979, с. 186.

¹⁸ Търновска книжовна школа. Антология. С., 1996, с. 90.

¹⁹ Пак там, с. 91.

²⁰ По-подробно вж. **Прашков, Л.** За търновската живописна школа и хронологията на нейните паметници от края на XII до края на XIV в. В: 1300 години българско изобразително изкуство. С., 1984, с. 45–46; **Алексиев, Й.** Паметниците на столицата Търнов в произведенията на патриарх Евтимий. Известия на Исторически музей Кюстендил, Т. IV. С., 1996, с. 340.

²¹ СБЛ, 4, с. 107.

²² **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1970, с. 422.

²³ Вж. **Вълов, В.** Новите разкопки на църквата „Св. 40 мъченици“ във Велико Търново (предварително съобщение). Археология, 1974, № 2, 47–50; **Инкова, В.** Калояновото погребение. Техничко-лабораторни изследвания. С., 1979.

²⁴ СБЛ, 4, с. 379.

²⁵ **Лазаров, Ив., Ив. Тютюнджиев, П. Павлов.** Документи за политическата история на средновековна България XII–XIV в., В. Търново, 1993, с. 88.

²⁶ **Андреев, Й.** Курс лекции по история на Второто българско царство. В. Търново, 1994, с. 216–217.

²⁷ **Д-р Васил Берон.** Археологически и исторически изследвания. Търново, 1886, 45–46. Той разказва, че при последното изграждане на минарето била разкрита гробницата и мощите на светеца.

²⁸ СБЛ, 4, 213–215.

²⁹ При изкопни работи на ул. „Климент Охридски“ (Митрополитска), източно от сегашната църква се разкриха части от хоросанови градежи, принадлежащи навярно на средновековния манастир (наблюдения на автора).

³⁰ Търновска книжовна школа. Антология..., с. 263.

³¹ Вж. и Разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска във Видин и Белград от Григорий Цамблак, СБЛ, 4, с. 380—382.

³² СБЛ, 4, с. 199.

³³ Стара българска литература. 3. Исторически съчинения, С., 1983, с. 81—82.

³⁴ По-подробно за това вж. **Алексиев, Й.** Култът към Света Петка в столичния Търнов. — Епохи, 1997, № 1—2, 266—275.

³⁵ **Миятев, Кр.** Дворецът на Царевец. В: Царевград Търнов, 1, С., 1973, с. 14. Вж. още **Георгиева, С., Я. Николова, Н. Ангелов.** Царевград Търнов, 1, с. 123 и с. 169.

³⁶ **Николова, Я.** Църквата „Св. Параскева“ във Велико Търново. ИОИМ В. Търново, IV, Варна, 1968, с. 21.

³⁷ **Георгиева, С.** Паметници във Велико Търново, свързани с предания и легенди и резултати от техните проучвания. ТКШ, 4, С., 1985, 325—326; **Иванова, Кл.** СБЛ, 4, с. 577: „царската църква – църквата „Св. 40 мъченици в Търново, където са били мощите“; с. 580, където са посочени и другите мнения. Според някои мнения те са останали в тази църква („Св. четиридесет мъченици“ – б. м., Й. Ал.) до падането на Търново (История на България, 3, с. 382). Други изследователи (**Златарски, В.** История, 3, с. 346) смятат, че мощите са се пазили в църквата „Света Петка“ на Царевец.

³⁸ За нея вж. **Ангелов, Н.** Спасителни разкопки на Царевец през 1961 г. Археология, 1962, № 4, с. 22. До същото мнение е стигнала и В. Нешева в една своя статия (сп. Техническа мисъл, която не познавам). Подробна аргументация на мнението си В. Нешева излага в книгата си „Богоспасеният Цариград Търнов. Дворцовият площад и църквата „Света Параскева“ (Света Петка), С., 2000.

³⁹ **Петров, П., В. Гюзелев.** Христоматия по история на България. 2, С., 1978, с. 248.

⁴⁰ Пак там, с. 255—256.

⁴¹ СБЛ, 4, с. 381.

⁴² Пак там, с. 171.

⁴³ Пак там, с. 175.

⁴⁴ Пак там, с. 567.

⁴⁵ Д-р Васил Берон, изложение до Министерството на просвещението в книгата на М. Москов, История на Археологическото дружество в Търново. В. Търново, 1912, с. 8.

⁴⁶ **Димов, В.** Разкопките на Трапезица в Търново, ИБАД, V, С., 1915, 122—123. Н. Мавродинов я определя като „дворцова гробнична църква“. Вж. **Мавродинов, Н.** Еднокорабната и кръстовидна църква по българските земи до края на XIV в. С., 1931, с. 23.

⁴⁷ **Димов, В.** Пос. съч., с. 123.

⁴⁸ **Андреев, Й., Ив. Лазаров, П. Павлов.** Кой кой е в Средновековна България. С., 1994, с. 66.

⁴⁹ **Ангелов, Д.** Обществена идеология и социално-религиозни движения. В: История на Велико Търново, 1, С., 1986, с. 199.

⁵⁰ Патриарх Евтимий. Съчинения. С., 1990, с. 242.

⁵¹ Иванова, Кл. (бележки) В: Патриарх Евтимий. Съчинения, с. 300.

⁵² Ангелов, Д. Обществена идеология и социално-религиозни движения..., с. 199.

⁵³ Търновска книжовна школа. Антология, с. 263.

⁵⁴ По-подробно за нея вж. Берон, В. Пос. съч., 93—94 („тая църква е тоже много вета и се намира на левия бряг на река Янтра към североизток от църквата „Свети четиридесет мъченици“).

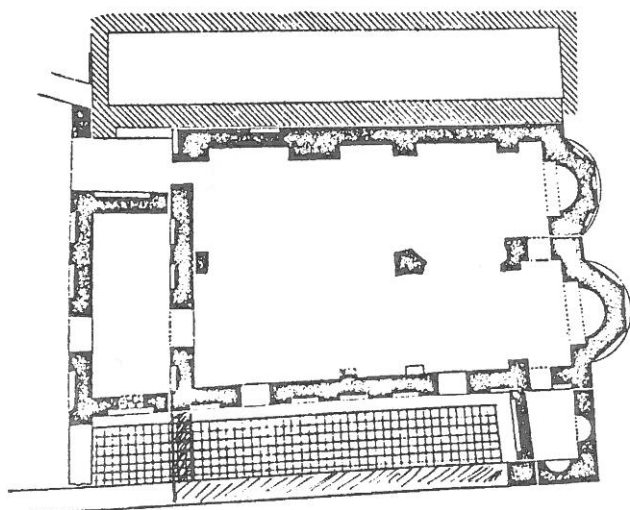
Приложение I

свеец (ица)	от къде	година	от кого	къде	след падането на Търнов
Иван Рилски	Средец	1195	Иван Асен I	Трапезица църква № 8	1469 Рилски манастир
Михаил воин	Потука	1204/1205	Калоян	Царевец Патриаршеска църква	1393 „Св. апостоли Петър и Павел“ (1843?)
Йоан Поливотски	Поливот	1204	Калоян	„Св. Апостоли Петър и Павел“	
Иларион Мъгленски	Мъглен	1205 21.X.	Калоян	„Св. 40 мъченици“	1393 Константин Деянов (манастир Таксиарка (Сарандапор)
Света Филотея		1204/1205	Калоян	„Св. Богородица Темнишка“	1394 Константин син на Срацимир Бдин
Св. Параскева Петка Търновска	Епиват	1230 юли 1231	Иван Асен II	Царевец двореца? пред двореца „Св. 40 мъченици“?	1394 Константин Бдин
св. Гавриил Лесновски	Лесновски манастир	ср. XIII в. ср. XIV в.	Иван Асен II Ив. Александър	Трапезица „Св. Апостоли“ църква № 2 ?	
царица Теофана		ср. XIV в.	Ив. Александър	„Св. Богородица Темнишка“ (?)	1394 Константин Бдин

Приложение II

Топография на църквите, в които са били мощите на светци

ЦАРЕВЕЦ	ТРАПЕЗИЦА	„НОВИЯ ГРАД“
	„Свети Иван Рилски“ 1195 до 1469	
„Св. Михаил воин“ 1204/1205 до 1393	-----	от 1393
		„Йоан Поливотски“ 1204 - ?
		„Иларион Мъгленски“ 21.X.1205 - 1393
		„Света Филотея“ 1204/1205 - 1394
„Света Петка“ 1230/1231 - 1394		
	„Свети Гаврил Лесновски“ средата на XIII средата на XIV - ?	
		„Царица Теофана“ средата на XIV - 1394

1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 м

Обр. 1. Църква № 8
на Трапезица.

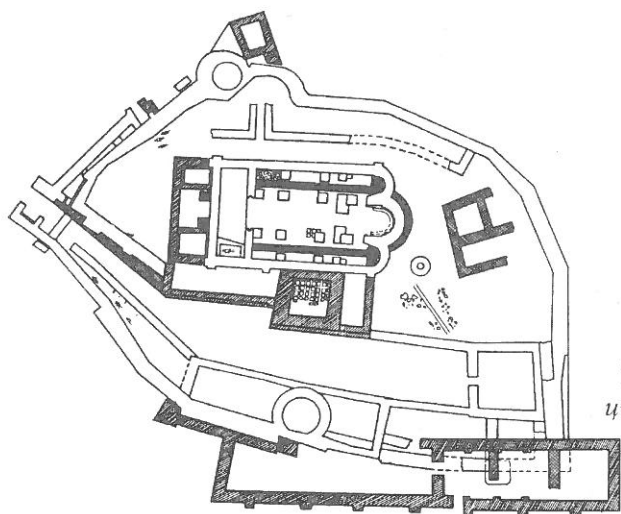

Табл. I.1. Патриаршеска църква „Свето Възнесение“

34

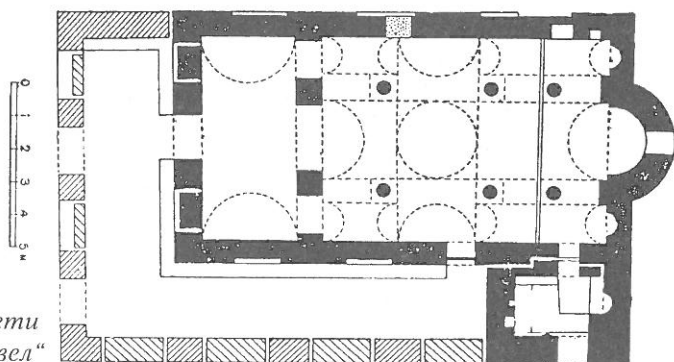
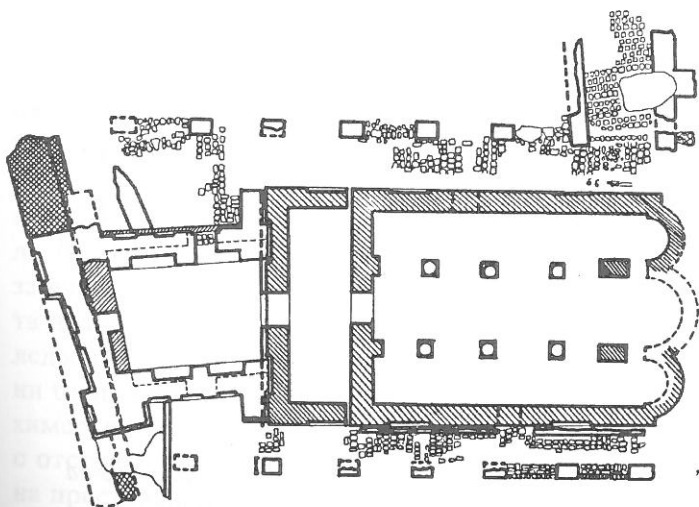

Табл. I.2. Църква „Свети апостоли Петър и Павел“

Обр. 2. Църквата „Свети четиридесет мъченици“

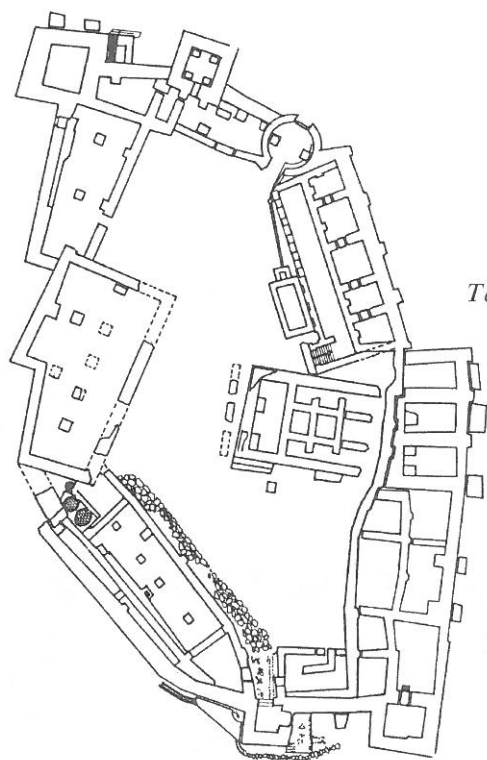

Табл. II.1. Дворецът и дворцовата църква

Табл. II.2. Църквата пред Двореца

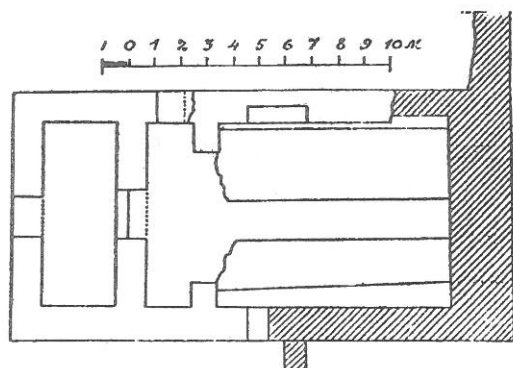
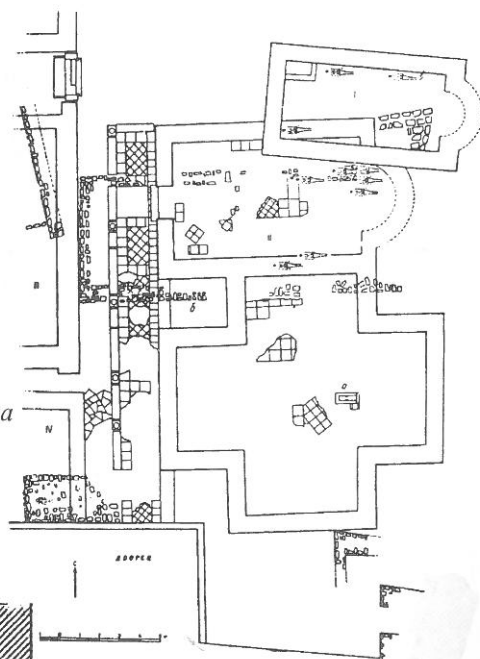

Табл. II.3. Църква № 2 на Трапезица